

O. Boinitska, PhD, Associate Professor, Institute of Philology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

A DISPUTE BETWEEN RATIONALISM AND MYSTICISM IN 'IN THE RED KITCHEN' BY MICHÈLE ROBERTS

The novel 'In the Red Kitchen' by Michèle Roberts is analysed in the connection with the problem of historical perspective, i.e. a balanced correlation of the past and the present dimensions in contemporary historical writing. An introduction of mystical elements to the process of re-interpretation of the past goes along with the general tendency among the historical novelists to reproduce the suppressed histories as well as to put forward some alternative patterns capable to suggest new approaches to the existential problems. An actualisation of the historical perspective in the novel by M. Roberts takes the form of a dispute between the contemporary rationalism and the mysticism of the past.

Keywords: *English historiographic novel, historical perspective, history, mystical, rationalism, Victorian England, ancient Egypt, spiritualism.*

УДК 821.161.2:821.111] – 31.091

Борень О. В., к. філол. н., ст. наук. спів.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, Київ

РОМАН Д. ДЕФО «РОБІНЗОН КРУЗО» В ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКАХ ПОВІСТІ Т. ШЕВЧЕНКА «ХУДОЖНИК»

У статті йдеться про семантику інтертекстуальних відсилань у повісті Т. Шевченка «Художник» до роману Д. Дефо «Робінзон Крузо». Зроблено спробу з'ясувати, яке саме французьке видання роману поет подарував Ф. Шевченко.

Ключові слова: *інтертекстуальність, контекст, асоціативний зв'язок.*

У полі нашого зору опинилося локальне, на перший погляд, відсилання у значною мірою автобіографічній повісті «Художник» до роману Д. Дефо «Робінзон Крузо» (1719). Взагалі проблему «Шевченко і Дефо» вивчено належним чином – не в останню чергу через обмеженість матеріалу для спостережень [6], [7]. Водночас рано говорити про вичерпне з'ясування всіх моментів.

Дослідники вважають: Шевченко, найімовірніше, читав роман Дефо в перекладі з французької Якова Трусова – четверте видання перекладу (згідно з каталогами Російської національної бібліотеки) з’явилося у Санкт-Петербурзі 1814 року. Ця публікація – найближча в часі до описуваних у «Художнике» подій, що умовно охоплюють кінець 1830-х років. Мабуть, саме її читав Шевченко [7, 323], – припускає М. Шалата. Втім, не слід абсолютизувати автобіографічність повісті, адже не менш значною у творі є частка художнього вимислу. Щоправда, 1842 р. російською вийшла ще переробка роману для дітей авторства І.-Г. Кампе [3]. На думку П. Филиповича [8, 666], з яким солідаризуються й інші літературознавці [7, 323], у 1842-1843 рр., коли з’явився у двох частинах переклад вже з англійської, що належав цензору «Кобзаря» 1840 р. Петру Корсакову, Шевченко знову міг ознайомитися із твором Дефо. Однак не варто відкидати й того, що поет, можливо, вперше прочитав «Робінзона Крузо» саме в інтерпретації Корсакова, а у повісті коло лектури Паші, прототипом якої була Марія Європеус, вигадав, використовуючи враження від прочитаних замолоду книжок. Питання залишається відкритим. Жодного сумніву не викликає хіба що обізнаність Шевченка зі змістом твору.

Як відомо, у вересні 1859 р. Шевченко підписав своїй племінниці Фросині Шевченко, доньці Варфоломія Шевченка, французьке видання «Пригод Робінзона Крузо»: «Любій Прісі на пам’ять од дядька Тараса Шевченка. 1859. Сентября 12» (зворот титульної сторінки) [10, 243]. Їй тоді було всього 12 років. З цього приводу поет писав у листі до В. Шевченка 10 вересня того ж року: «Посилаю Рузі не всеобщую историю, а Робінзона Крузо: для языка це буде лучше» [10, 186]. Нині книжка зберігається не в Державному музеї Максима Горького у Москві, як іноді хибно стверджують [10, 476; 7, 323], а в Літературному музеї О. М. Горького в Нижньому Новгороді [4, 461], фотокопія звороту титульної сторінки з дарчим написом – в НМТШ (№ 15884). У відповідь на наш запит від 10 березня 2014 р. до Музею у Нижньому Новгороді тимчасовий виконувач обов’язків головного хранителя музейних предметів О. Л. Шустикова підтвердила факт наявності книжки у фондах закладу (№ КП 17758), згодом датовуючи видання (з огляду, очевидно, на інскрипт) 1859 роком.

Опису видання 1859 р. немає у генеральному каталозі Національної бібліотеки Франції, натомість зафіксовано публікацію 1857 р., в якій ім’я письменника написано Daniel de Fol, тобто так, як на титулі подарованої книжки, адже, скажімо, ім’я автора у виданні 1853 р. відтворено як Daniel Defoe. Наступне відоме видання – вже 1858 р., але теж під іменем Daniel Defoe. Отже, Шевченко, ймовірно, подарував Прісі саме паризьке видання 1857 року, ілюстроване 20 гравюрами [11].

У розгалужених інтертекстуальних зв'язках повісті «Художник» роман Дефо посідає, хоч і не провідне, проте доволі помітне місце. Головний герой береться навчати грамоті Пашу, племінницю сусідки. У листах до розповідача він розмірковує про проблему вибору кола читання для дівчини: «Паша починає уже хорошо читать и полюбила чтение. Это мне чрезвычайно приятно. Но я затрудняюсь в выборе чтения для ее. Романы, говорят, нехорошо читать молодым девушкам. А я, право, не знаю, почему нехорошо. Хороший роман изоцряет воображение и облагораживает сердце. А сухая какая-нибудь умная книга, кроме того, что ничему не научит, да, пожалуй, еще и поселит отвращение к книгам. Я ей на первый раз дал “Робинзона Крузо”, а после предложу путешествие Араго или Дюмон-Дюрвиля, а там опять какой-нибудь роман, а потом Плутарха. Жаль, что нет у нас переведенного Вазари, а то бы я ее познакомил и с знаменитостями нашего прекрасного искусства. Хорош ли мой план? Как вы находите?» [9, 184]. Таким чином, молодий художник складає коротку програму просвіти Паші. Прикметно, що на перше місце він ставить роман Дефо. Щоправда, згідно з текстом повісті, раніше Паша вже читала «Векфілдського священика» О. Голдсмита. Навряд чи головний герой та й сам автор повісті вкладали глибинний прихований підтекст у згадку про «Робінзона Крузо», як це іноді прагнуть довести літературознавці. Для Шевченка вже тоді очевидним було виховне значення твору Дефо, адже цілком не випадково роман здобув заслужену славу найкращої лектури для юнацтва.

В іншому листі художник пише (вимушено наводимо розлогу цитату): «Еще одно и странное, и постоянное мое желание: мне ужасно хочется, чтобы вы хоть мимоходом взглянули на модель моей “Весталки”, т. е. на мою ученицу. Не правда ли, странное, смешное желание? Мне хочется показать вам ее, как самое лучшее, прекраснейшее произведение божественной природы. И, о самолюбие! Как будто и я споспешествовал нравственному украшению этого чудного создания, т. е. выучил русской грамоте. Не правда ли, я бесконечно самолюбив? А кроме шуток, грамотность придала [ей] какую-то особенную прелесть. Один маленький недостаток в ней, и это маленькое несовершенство недавно я заметил: она, как мне кажется, неохотно читает. А тетенька ее давно уже перестала восхищаться своей грамотницей Пашей. После праздников дал я ей прочитать “Робинзона Крузо”. Что ж бы вы думали? Она в продолжение месяца едва-едва прочла до половины. Признаюсь вам, такое равнодушие меня сильно огорчило. Так огорчило, что я начал уже раскаиваться, что и читать ее выучил. Разумеется, я ей этого не сказал, а только подумал. Она же как будто подслушала мою думу. На другой же день дочитала книгу и ввечеру за чаем с таким непритворным увлечением и с такими подробностями рассказала бессмертное творение Дефо своей равнодушной тетеньке, что я готов был

раскалывать свою умницу ученицу. В этом отношении я нахожу много общего между ей и мною. На меня иногда находит такое деревянное равнодушие, что я делаюсь совершенно ни на что не способен. Но со мною, слава Богу, эти припадки непродолжительны бывают, а она... И что для меня непонятно? С тех пор, как оставил меня неугомонный мичман, сделалась как-то особенно скромнее, задумчивее и равнодушнее к книге. Неужели она?.. Но я этого допустить не могу: мичман – создание чисто антипатическое, жесткое, и едва ли может он заинтересовать женщину самой грубой организации. Нет, это мысль нелепая. Она задумывается и впадает в апатию просто оттого, что ее возраст такой, как уверяют нас психологи» [9, 193-194].

Тут роман Дефо уведено в контекст любовного трикутника – складних взаємин художника, закоханого в Пашу, самої дівчини та мичмана Оболонського. Лист, за задумом автора, мав продемонструвати безмежну наївність юнака, який зміну поведінки і настрою дівчини пояснює впливом появи вміня читати. Причому художник алогічно зауважує, що вона зовсім не поспішає читати книжки. Реципієнту твору зрозуміло, що Пашу непокоять від’їзд мичмана та, ймовірно, ознаки вагітності.

До чого тут «Робінзон Крузо»? Роман виступає свого роду індикатором стану дівчини, яку не зацікавив навіть пригодницький твір Дефо. Пояснення криється також у тому, що «Робінзон Крузо», насичений численними дидактичними міркуваннями автора, міг не сподобатися, особливо спочатку, гіперактивній Паші, притлумити її цікавість виразно виявленим виховним спрямуванням. Дефо уславлює працю, показує уміння людини вистояти у складних обставинах. Ясна річ, Паша могла сприйняти лише поверхневий семантичний шар «Робінзона Крузо». Згодом твір її захопив, вона на певний час забула про тривожну ситуацію, в якій мимоволі опинилася.

У той період, коли створювалася повість «Художник», Шевченко паралельно працював над серією «Телемак» – «Диоген», зокрема над сепією «Робінзон Крузо». Як зауважують мистецтвознавці, з його внутрішнім станом у цьому випадку виразно суголосив мотив самотності, від якої він так гостро потерпав на засланні [2, 80].

Не сприяють адекватному розумінню зв’язків Шевченкової повісті із романом Дефо твердження, ніби «Шевченко вчився французької мови у фахівця Л. Демського, читав по-французьки, про що писав у 1840: “Я недавно (собственно для писем), прочитал “Клариссу”, перевод Жуль Жанена...” <...> Читання “Кларіси” молодшого сучасника Д. Дефо С. Річардсона по-французьки <...> упевняє в думці, що Шевченко таки добре володів мовою Вольтера й Руссо і міг запізнатися з французькими літературними джерелами без великих труднощів, зосібна з тими, що стосувалися Дефо чи Руссо» [6, 144]. Не

Шевченко вчився у Демського, а головний герой повісті «Художник», яка й цитується. Немає жодних документальних даних, що доводили б реальність існування Демського, постать якого є, очевидно, результатом художнього висилу. На моделювання згаданого епізоду Шевченка, мабуть, наштовхнула публікація роману «Кларисса Гарлоу» у журналі «Библиотека для чтения» (1848. Т. 87–89. № 4–7) у перекладі російською з французької переробки Ж. Жанена та з його ж коротким вступним словом і супровідною статтею «Семюел Річардсон і його епоха» (Библиотека для чтения. 1848. Т. 91–92. № 11–12). Такі довірливі витлумачення художнього тексту як документального свідчення спотворюють справжню картину Шевченкового володіння іноземними мовами та обізнаності митця із західноєвропейським письменством.

Подвійне згадування в повісті «Художник» «безсмертного твору» Дефо має на меті збагатити внутрішній сенс описуваних епізодів. Не одразу Паша відгукується на прагнення головного героя розширити її інтелектуальні обрії, адже це, ясна річ, непростий і тривалий процес. Зрештою, локально художник перемагає – між ним і дівчиною встановлено емоційний зв'язок: вона спромоглася оцінити зміст роману, що приносить неабияку втіху «Пігмаліону». Шевченко переконливо демонструє виховний вплив роману Дефо, силу чистого кохання. Втім, роль «Робінзона Крузо» в системі інтертекстуальних зв'язків повісті не дає підстав говорити про композиційне значення цього роману в Шевченковому тексті, на відміну, скажімо, від «Векфілдського священика» О. Голдсмита, який виконує відповідну функцію у згаданому творі Шевченка (див. докладніше: [1]). Дальші події у повісті розвиваються фатально для талановитого художника...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боронь О. «Векфілдський священик» Олівера Голдсмита в інтертексті Шевченкової повісті «Художник» / Олександр Боронь // Збірник праць Міжнародної (38-ї) наукової шевченківської конференції. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2011. – С. 434-441.
2. Галайчук Я. Ф. Сюїта самотності (До питання про серію рисунків Т. Г. Шевченка «Телемак» – «Діоген») / Я. Ф. Галайчук // Питання шевченкознавства. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – Вип. 2. – С. 68-93.
3. Кампе И.-Г. Робинзон Крузе. Роман для детей. Перевод с немецкого. С картинами, рисованными г-м Тиммом и вырезанными на дереве бароном Неттельгорстом / И.-Г. Кампе. – СПб. : В типографии С.-Петербургской городской полиции, 1842. – Часть 1. – 175 с.
4. Опис рукописів Т. Г. Шевченка. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 551 с.

5. Шалата О. «Робінзон Крузо» Дефо у світлі біблійної тематики / Олег Шалата // Слово і Час. – 1997. – № 5/6. – С. 53-55.
6. Шалата О. Тарас Шевченко та «безсмертний твір Дефо» / Олег Шалата // Дзвін. – 1999. № 3/4. – С. 142-146.
7. Шалата М. Дефо Даніель / Михайло Шалата // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – К. : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. – Т. 2: Г–З. – 760 с.
8. Шевченко Т. Повне зібрання творів. Ред. акад. С. Єфремова / Тарас Шевченко. – К. : ДВУ, 1929. – Т. 3: Листування. – 1003 с.
9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів / Тарас Григорович Шевченко : у 12 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 4: Повісті. – 599 с.
10. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів / Тарас Григорович Шевченко : у 12 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – 629 с.
11. Aventures de Robinson Crusoe / par Daniel de Fol ; traduction nouvelle illustrée de 20 gravures. Paris : P.-C. Lehuby, [1857]. – VII, 456 p.

Стаття надійшла до редакції 10.04.14.

Боронь А. В., к. філол. н., ст. науч. сотрудник,
Институт литературы им. Т. Г. Шевченко, Киев

РОМАН Д. ДЕФО «РОБИНЗОН КРУЗО» В ТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ СВЯЗЯХ ПОВЕСТИ Т. ШЕВЧЕНКО «ХУДОЖНИК»

В статье речь идет о семантике тертекстуальных отсылок в повести Т. Шевченко «Художник» к роману Д. Дефо «Робинзон Крузо». Предпринята попытка установить, какое именно издание романа поэт подарил Е. Шевченко.

Ключевые слова: *ртекстуальность, контекст, ассоциативная связь.*

Boron' A. V. – PhD in Philology, Senior Researcher,
Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of
Ukraine, Kyiv

THE NOVEL “ROBINSON CRUSOE” BY D. DEFOE IN THE INTERTEXTUAL CONNECTIONS OF THE STORY “ARTIST” BY T. SHEVCHENKO

The article considers semantics of intertextual references in the story by T. Shevchenko “Artist” to Defoe’s novel “Robinson Crusoe”. An attempt was made to establish what kind of edition of the novel the poet presented to F. Shevchenko.

Key words: *intertextuality, context, associative connection.*